

AVROPA ŞURASI PARLAMENT ASSAMBLEYASININ HÜQUQİ STATUSU VƏ ONUN İNSAN HÜQUQLARININ MÜDAFİƏSİNDƏ ROLU

KƏRAMƏT QƏNBƏROV¹

Annotasiya

Məqalədə Avropa Şurası Parlament Assambleyasının (AŞPA) hüquqi statusu və onun insan hüquqlarının müdafiəsindəki rolu beynəlxalq hüququn müasir inkişaf tendensiyaları fonunda sistemli şəkildə təhlil olunur. Tədqiqatın əsas məqsədi AŞPA-nın hüquqi-institusional mahiyyətini müəyyənləşdirməklə, bu qurumun Avropa hüquq sistemində və qlobal miqyasda insan hüquqlarının təşviqi və müdafiəsi sahəsindəki funksional əhəmiyyətini əsaslandırmaqdır. Tədqiqatın aktuallığı, beynəlxalq hüququn transformasiyaya uğradığı bir dövrdə beynəlxalq parlament qurumlarının, xüsusilə AŞPA-nın normativ-hüquqi təsir imkanlarının və siyasi legitimliyinin artması ilə bağlıdır. AŞPA-nın milli parlamentləri təmsil edən üzvlər vasitəsilə həyata keçirdiyi demokratik nəzarət və normayaratma təşəbbüsləri onun hüquq sistemlərinin təkamülünə təsir imkanlarını genişləndirmişdir. Bu kontekstdə, Assambleyanın inkişaf etməkdə olan dövlətlərin hüquqi dövlət və demokratik idarəetmə prinsiplərinə inteqrasiyasında oynadığı rola xüsusi diqqət yetirilmişdir. Elmi yenilik ondan ibarətdir ki, məqalədə AŞPA-nın statusu yalnız institusional və prosedur səviyyədə deyil, həm də hüquq fəlsəfəsi baxımından təhlil edilir. Müəllif AŞPA-nın insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsindəki fəaliyyətini sivil hüquq sistemindəki ənənəvi yanaşmalarla müqayisə edərək onun universal hüquq sistemində verdiyi töhfələri müəyyənləşdirir. AŞPA-nın tövsiyə və qətnamələrinin hüquqi qüvvəsi və normativ rolu geniş hüquqi-nəzəri əsaslarla əsaslandırılır. Tədqiqatın əhəmiyyəti, AŞPA-nın fəaliyyətinin yalnız Avropa məkanı ilə məhdudlaşmadığını, onun qəbul etdiyi sənədlərin və hüquqi yanaşmaların qlobal hüquq sistemlərinə, xüsusilə də insan hüquqlarının beynəlxalq standartlara uyğun qorunmasına təsir etdiyini göstərməklə ölçülür. Məqalə AŞPA-nın normativ-hüquqi mexanizmlərinin təhlili ilə yanaşı, onun qanunverici və qismən icraedici funksiyalarının praktiki və nəzəri əsaslarını üzə çıxarır. Bu yanaşma beynəlxalq hüququn subyektləri arasında AŞPA-nın hüquqi statusunun yeni tərifinə ehtiyac olduğunu göstərir. Tədqiqatda Antonio Cassese, Filip Alston, Kristina Çinkin, Tomas Bürqental, Lətif Hüseynov və Əmir Əliyev kimi nüfuzlu hüquqşünas alimlərin elmi fikirləri əsasında AŞPA-nın Avropada hüququn aliliyi və insan hüquqlarının inkişafına verdiyi töhfə qeyd edilir. Tədqiqat Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi ilə AŞPA arasında mövcud qarşılıqlı əlaqələr kontekstində insan hüquqları mexanizmlərinin effektivliyini artırmaq məqsədi daşıyır və bu baxımdan həm hüquqşünas alimlər, həm də qərar qəbul edən beynəlxalq subyektlər üçün nəzəri və praktiki baxımdan əhəmiyyətli bir töhfədir.

Açar sözlər: Avropa Şurası Parlament Assambleyası, hüquqi status, insan hüquqları, beynəlxalq hüquq, demokratik nəzarət, normativ aktlar, hüquq fəlsəfəsi, Roma hüququ, institusional struktur, Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi.

I. Giriş

Avropa Şurası Parlament Assambleyasının hüquqi statusu və onun insan hüquqlarının müadifəsində rolu mövzusu Beynəlxalq hüququn ən aktual mövzularından biri kimi tədqiqata cəlb edilmişdir. Beynəlxalq hüquq dövlətlərin, hüquqi subyektlərin, müxtəlif beynəlxalq parlamentlərin, təşkilatların və digər orqanların arasındakı münasibətləri, həmçinin beynəlxalq müstəvidə insan haqlarının, hüquq və azadlıqların qorunmasına aid olan bütün sahələri özündə ehtiva edir. Beynəlxalq hüququn başqa hüquq sistemlərindən fərqi odur ki, onun fəaliyyəti və istifadə etdiyi hüquq normaları dövlətlərin özündən, onların milli hüquqi statusundan azaddır, yəni burada aparıcı təşkilatın özünün müstəqil fəaliyyət növünün forma və metodlarından bəhs olunur. Avropa Şurası Parlament

¹ Dissertant / Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyasının Hüquq kafedrası / email: karamat.ganbarov@dia.edu.az

Assambleyası buraya daxil olan dövlətlərin ümumi işinin və mənafeyinin xeyrinə olan qanunlar, normativlər qəbul edəcəyi öhdəliyini öz üzərinə götürdüyü üçün beynəlxalq hüququn subyektidir. Beynəlxalq hüquq öz aktlarında hüquqi subyektlərin dövlətlərarası, parlamentlərarası normativ, təşkilatlararası, məhkəmələrarası münasibətlərin mahiyyətindən, iş prinsiplərindən, hüquqi texnikasından istifadə edirsə də, lakin bütövlükdə bu qurumların heç birinin səlahiyyətlərinə tam və qəti şəkildə malik deyildir. Təkcə AŞPA deyil, beynəlxalq hüquq sisteminə daxil olan bütün hüquqi subyektlər, digər dövlətlər üçün məcburi olan qanunlar verə bilməz. Beynəlxalq münasibətlərdə aparıcı rola malik olan hüquq subyektləri, yalnız hər hansı bir dövlətin suverenliyinə təhlükə yarandığı zaman, yaxud xalqların təhlükəsizliyini, haqlarını, hüquq və azadlığını təmin etmək üçün müəyyən hərbi və ya qeyri-hərbi sanksiyalar tətbiq etmək hüququna malikdir. Azərbaycan xalqının ümummillə lideri Heydər Əliyev və Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev müasir beynəlxalq siyasətdə beynəlxalq hüququn yerinə və roluna həmişə xüsusi önəm vermişlər. Dövlətimizin rəhbərliyinin qəti mövqeyi belə olmuşdur ki, “sülhün və təhlükəsizliyin qorunmasında, beynəlxalq münaqişələrin və mübahisələrin nizama salınmasında, xüsusən Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həllində beynəlxalq hüququn hamılıqla tanınmış prinsipləri və normaları əsas götürülməlidir”. Azərbaycanın beynəlxalq aləmdə maraqlarının müdafiə edilməsi zərurəti diplomatiya və beynəlxalq hüquq sahəsində milli kadrların hazırlanması vəzifəsini ön plana çəkmişdir.

Qloballaşan dünyada dövlətlərin, beynəlxalq təşkilatların və digər hüquqi subyektlərin münasibətləri insan hüquqlarının qorunmasında xüsusi aktualıq kəsb edir. Bu kontekstdə AŞPA-nın institusional fəaliyyəti və hüquqi statusu, beynəlxalq hüququn inkişafı, həm də idarələrin daxili hüquq sistemlərinin demokratik transformasiyası mühüm tədbirlərdir.

Beynəlxalq hüquq dövlətlərinin və digər hüquqi şəxslərin eyni münasibətləri tənzimləyən və eyni zamanda insan hüquqları, hüquq və azadlıqların beynəlxalq müdafiəsini təmin edən hüquq sistemidir. Beynəlxalq hüququn başqa hüquq tətbiqlərindən istifadə edərək əsas ondan müdafiə sistemində, burada normativ aktların kənarında, dövlət səviyyəsində razılaşma və konvensiyalardan istifadə edilməsinə imkan yaradır. Bu baxımdan, beynəlxalq hüquqda subyektivlik yalnız formal atributlarla deyil, eyni zamanda fəaliyyət və institusional iştirakla bağlıdır. Avropa Şurası Parlament Assambleyası bu mənada beynəlxalq hüququn mühüm subyektlərindən biri kimi çıxış edir və dövlət sosial platforması ilə yanaşı, insan hüquqlarının müdafiəsində normativ təzyiq və monitoring mexanizmi rolunu oynayır.

AŞPA institusional strukturu, qərar qəbul etmə prosesləri “yumşaq hüquq-mühafizə orqanları”nın formalaşdırdığı dəyişikliklər və idarələr, idarələrin daxili hüquqi islahatlarında istiqamətverici təsir göstərir. Qeyd etmək lazımdır ki, digər beynəlxalq hüququn hüquqi subyektləri, o cümlədən AŞPA, bəzi dövlətlər üçün məcburi hüquqi aktlar qəbul etmək idarəçiliyinə malik olmasalar da, onlar normativ hüquqi texnika, institusional fəaliyyət və demokratik legitimlik baxımından əsas amilləri doğura bilər. Bu, insan hüquqları və vətəndaş azadlıqlarının qorunması sahəsində özünü daha qabarıq göstərir.

Beynəlxalq hüququn prinsipləri yalnız texniki norma və prosedurlar toplusu olmamışdır, həm də beynəlxalq təhlükəsizlik, sülh və ədalətin qorunması üçün əsaslar qoyur. Azərbaycanın ümummillə lideri Heydər Əliyevin və Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə həyata keçirilən dövlət siyasətində beynəlxalq hüququn prinsiplərinə xüsusi təminat verilir. Bu yanaşma Ermənistan - Azərbaycan münaqişəsinin hüquqi müstəvidə həllində beynəlxalq hüququn fundamental norma və prinsiplərinə əsaslanma ehtiyacı, Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq aləmdə milli maraqlarının qorunması, beynəlxalq hüquq və diplomatiya sahəsində səriştəli milli kadrların hazırlanması, bu gün daha çox perspektiv və strategiya kimi aktuallaşdırılmış məsələlərdir. Məhz bu kontekstdə, Avropa Şurası Parlament Assambleyasının hüquqi statusunun və insan hüquqlarının müdafiəsinə dair rolunun elmi tədqiqi, həm beynəlxalq hüququn nəzəri əsaslarının yaradılması, həm də Azərbaycanın hüquqi siyasətinin qorunmasına xidmət edir.

II. İnsan hüquqlarının anlayışı və onların nəzəri əsasları

İnsan hüquqlarının mahiyyəti, onların fundamental xüsusiyyətləri və inkişaf dinamikası, bütövlükdə cəmiyyətin sosial və hüquqi inkişaf səviyyəsini əks etdirən əsas göstəricilərdən biridir. İnsan hüquqları, cəmiyyətin ictimai şüur səviyyəsini məhsulu olmaqla yanaşı, həmin cəmiyyətin

hüquqi münasibətlərinin daxili və beynəlxalq səviyyədə təşəkkül tapmasına təsir göstərən başlıca normativ meyarlar sistemini təşkil edir. Bu anlayışın “insan hüquqları”, “insan haqları” və “hüquq” kimi müxtəlif terminoloji tərkibləri eyni mənəvi və hüquqi məzmunun müxtəlif semantik ifadələri olub, insanın azadlıq və ləyaqət əsaslı hüquqi statusunu müəyyənləşdirir.

İnsan hüquqları şəxsiyyətin sosial və hüquqi azadlığının forması kimi çıxış edir və cəmiyyət, dövlət, eləcə də digər fərdlərlə qarşılıqlı münasibətlərinin təməl prinsipini təşkil edir. Müasir dünyada hüquq və azadlıqlar olmadan insanın cəmiyyət içərisində hüquqi statusunu müəyyənləşdirmək, onun ictimai varlığının məzmununu dərk etmək mümkün deyildir. Bu hüquqlar irqindən, dinindən, cinsindən və digər sosial fərqliliklərindən asılı olmayaraq bütün insanlara aiddir və azadlıq, bərabərlik, ədalət, humanizm kimi universal dəyərlərin daşıyıcısıdır.

Hüquq nəzəriyyəsi, siyasi elmlər, fəlsəfə, sosiologiya və digər ictimai şüur sahələri insan hüquqlarının daha dərin və əhatəli öyrənilməsinə xidmət edir. İnsan hüquqları olmadan hüquqi, siyasi, iqtisadi və mədəni münasibətlər sistemini obyektiv şəkildə qiymətləndirmək və təhlil etmək qeyri-mümkündür. Buna görə də, insan hüquqları ümumbəşəri mədəniyyətin əsas təməlini təşkil edir və beynəlxalq münasibətlərin məzmununu müəyyən edən universal-norma kimi çıxış edir.

İnsan hüquqlarının tarixi inkişafı, onların formalaşma mərhələləri və nəzəri əsasları yalnız hüquq elmi üçün deyil, ümumilikdə ictimai həyatın bütün sahələri üçün fundamental əhəmiyyətə malikdir. İnsan hüquqları cəmiyyətin sivilizasiya səviyyəsini, hüquqi mədəniyyətini və dövlətin idarəçilik mexanizmini müəyyənləşdirən əsas göstəricilər sırasındadır. Hüquqi ədəbiyyatda insan hüquqları imtiyaz deyil, insanın bioloji və sosial varlığı üçün zəruri olan, onun cəmiyyət qarşısında irəli sürdüyü legitim və hüquqi əsaslı tələblər kimi xarakterizə olunur. Bu baxımdan, insan hüquqları “fundamental” anlayışı ilə eyniləşdirilir və bu hüquqların gerçəkləşməsi insanın ləyaqətli həyatını təmin edən əsas sosial mexanizm kimi çıxış edir [10, s. 44-45].

İnsan hüquqları anlayışı eyni zamanda ictimai struktur daxilində gedən sinfi, sosial və siyasi mübarizələrin təzahürü olmuşdur. Onların təşəkkül tapması və hüquqi sistemlərə daxil edilməsi tarixən müxtəlif dövrlərin ideoloji baxışları, hüquqi məktəbləri və dövlətçilik ənənələri çərçivəsində həyata keçirilmişdir. Beləliklə, insan hüquqları haqqında dərin və elmi əsaslandırılmış biliklərə malik olan cəmiyyətlər daha səmərəli hüquqi tənzimləmə sisteminə və çevik dövlət-vətəndaş münasibətlərinə malik olurlar. İnsan hüquqlarının tarixi kökləri insanlığın minilliklər boyunca formalaşdırdığı mənəvi-etik dəyərlər, ictimai adət-ənənələr və sosial həmrəylik prinsipləri ilə birbaşa əlaqəlidir. Bu hüquqlar yalnız hüquqi normativlər toplusu olmaqla kifayətlənməyib, eyni zamanda ümumi rifah konsepsiyasına əsaslanan və cəmiyyətin əxlaqi inkişafına xidmət edən fundamental dəyərlər sistemi kimi çıxış edir. Onların əxlaqi xüsusiyyəti hüquqların sosial legitimliyini və universallığını artırır. Bu isə öz növbəsində hüquqi islahatların effektivliyinə və cəmiyyətin demokratik transformasiyasına zəmin yaradır. İnsan hüquqlarının müdafiəsi bu mənada yalnız dövlətin funksional vəzifəsi deyil, həm də hər bir fərdin sosial və mənəvi məsuliyyəti kimi qəbul edilməlidir.

III. Beynəlxalq hüququn inkişafında insan hüquqları

Müasir hüquqi-sosial dövlətdə insan hüquqlarının qorunması dövlətin ali məqsədi kimi təsbit olunmaqla, onun bütün hüquqi və institusional mexanizmlərinin mərkəzinə yerləşdirilmişdir. İnsan hüquqları ideyasının tarixən uzunmüddətli inkişafı, bu hüquqların əsasını təşkil edən fundamental prinsiplərin – azadlıq, demokratiya, bərabərlik, humanizm və ədalətliyin ictimai şüurda tədricən tanınması ilə nəticələnmişdir. Məhz bu prinsiplər əsasında hüquqi dövlət konsepsiyası təşəkkül tapmış, insan hüquqlarının üstünlüyü ideyası isə hüquqi dövlətçiliyin əsas institusional dayacağına çevrilmişdir.

Hüquqi idarəetmənin və beynəlxalq hüququn təşəkkülündə yalnız müasir mexanizmlər deyil, eyni zamanda hüququn tarixi inkişaf mərhələləri də əsas rol oynamışdır. İnsan cəmiyyətində ilkin mərhələlərdə münasibətlər əxlaq, dini rituallar və tayfa tabuları vasitəsilə tənzimlənirdi. Zaman keçdikcə bu normativ sistemlər sosial təcrübəyə əsaslanan hüquq sistemlərinə çevrildi. Dövlətin yaranması ilə hüquqi sistemlər daha da mürəkkəbləşdi və bütün ictimai-iqtisadi sferaları əhatə etməyə başladı.

Quldarlıq dövrünün hüquqi sistemi olan Roma hüququ bu gün də müasir hüquq sistemlərinin təməlini təşkil edən klassik hüquq modeli hesab olunur. Roma hüququ yalnız quldarlıq sinfinin

marahlanmalarını ifadə etməklə kifayətlənməmiş, həm də hüquqi rasionallıq və sistemləşdirilmiş kodifikasiya nümunəsi olmuşdur. İctimai və şəxsi hüququ ayıran yanaşmaları ilə Roma hüququ, həm dövlətin mənafeyini, həm də fərdi subyektlərin hüquqi statusunu təmin edirdi. Roma hüququnda formalaşmış hüquqi institutlar və qaydalar Avropa hüquq ailələrinin sonrakı inkişafına yön verən əsas baza olmuşdur [9, s. 19-29]. Müasir dövrdə bu hüquqi ənənələr roman-german hüquq ailəsində təcəssüm olunur. Buraya Fransa, İtaliya, İspaniya, Almaniya, Avstriya, Belçika kimi ölkələrin hüquq sistemləri daxildir. Bu hüquq ailəsinin resepsiyası beynəlxalq hüquqda normativ kodlaşdırma və hüquqi tipologiyaların formalaşmasında əsaslı baza rolunu oynamışdır. Çex hüquqşünası Viktor Knapp hüquqi sistemləri “dünyanın hüquqi coğrafiyası” anlayışı ilə təhlil edərək beynəlxalq hüququn strukturlaşmasında yeni metodoloji yanaşma təqdim etmişdir [12, s. 73-77]. Onun fikrincə, beynəlxalq hüquq sisteminin təhlili yalnız məkan çərçivəsində deyil, həm də struktur və vəzifə bölgüsü əsasında aparılmalıdır. Knapp, hüquq sistemlərinin elmi-sosioloji inkişafını izah edərkən onların coğrafi bölgülərlə yanaşı, ideoloji və funksional fərqlərinə də xüsusi önəm verir [12, s. 140-144].

İkinci Dünya Müharibəsinin dağıdıcı nəticələri təkcə dünya xəritəsində deyil, həm də beynəlxalq hüquq müstəvisində dərin struktur dəyişiklərinə səbəb olmuşdur. İnsanların hüquqi şüurunda baş verən transformasiya yeni bir hüquqi-siyasi reallığı zəruri etmişdir. Nasional-sosializmin iflası və onun doğurduğu humanitar fəlakətlər nəticəsində beynəlxalq münasibətlər sistemində insan hüquqlarının müdafiəsinə yönəlmiş yeni yanaşmalar formalaşmışdır. Dövlətlərin öz milli hüquqi mühitini qapalı sistemə çevirməsi və beynəlxalq əməkdaşlıqdan imtina etməsi artıq XXI əsrin beynəlxalq hüquq sistemində legitimlik daşımır. Beynəlxalq informasiya mühiti, iqtisadi qarşılıqlı asılılıq və global hüquqi inteqrasiya bu cür izolyasiya yanaşmalarının qarşısını alır. Məhz bu səbəbdən Avropa Şurası və onun parlamentar orqanı olan AŞPA kimi təşkilatların yaranması zəruri tarixi nəticə kimi meydana çıxmışdır. AŞPA üzv dövlətlərin siyasi ənənələrini və dəyərlərini təmsil etməklə yanaşı, onları ümumbəşəri hüquq və azadlıqlar kontekstində ümumiləşdirən hüquqi platforma rolunu oynayır. Bununla belə, Avropa Şurası Parlament Assambleyasının hüquqi statusu Avropa İttifaqının Avropa Parlamenti ilə müqayisədə fərqlidir. AŞPA publik hüquqi statusa malik deyildir, yəni onun məcburi yurisdiksiyası yoxdur. Publik hüquqi status anlayışı, hüquqi şəxsin sanksiya tətbiq etmək, mübahisələri məcburi qaydada həll etmək, hüquqi-fiziki şəxslərə qarşı hüquqi nəticə doğuran qərarlar vermək səlahiyyəti anlamına gəlir. AŞPA bu növ yurisdiksiya səlahiyyətlərindən məhrumdur və onun qətnamələri, tövsiyələri icraedici xarakter daşımır [11, s. 123].

IV. AŞPA-nın yurisdiksiya və hüquqi status problemləri

Yurisdiksiya termini dövlətin və ya onun orqanlarının müəyyən coğrafi və hüquqi çərçivədə qanunverici, icraedici və ya məhkəmə səlahiyyətlərini həyata keçirmək imkanını ehtiva edir. Bu, milli yurisdiksiyada dövlətin ərazisində, şəxsi yurisdiksiyada isə onun vətəndaşlarına aid edilir. Müasir hüquq nəzəriyyəsinə bu funksional hüquqi səlahiyyətlər bəzən "kompetensiya" anlayışı ilə də ifadə olunur. Kompetensiya konkret təşkilat və ya orqanın yalnız ona məxsus olan və hüquq normaları çərçivəsində tətbiq edə biləcəyi qərarvermə imkanlarını əhatə edir [12, s. 73-77]. Avropa Şurası Parlament Assambleyası hər hansı bir dövlət orqanından fərqli olaraq, beynəlxalq hüququn predmeti kimi tamhüquqlu publik orqan sayıla bilməz. Lakin onun fəaliyyəti zaman-zaman üzv dövlətlərin daxilində olan bəzi konstitusiyalı subyektlərinin hüquqi və siyasi təsirindən daha artıq əhəmiyyət kəsb edə bilər. AŞPA-nın qəbul etdiyi qətnamələr, normativ tövsiyələr və insan hüquqları ilə bağlı sənədlər müvafiq dövlətlər üçün məcburi xarakter daşmadığı halda, onların beynəlxalq aləmdə yaratdığı təsir və presedent xarakteri daşıyan hüquqi-siyasi nəticələr danılmazdır [9, s. 114-122]. Publik hüquqa malik orqanların klassik xüsusiyyətləri – ictimai maraqlara xidmət etmələri, hüquqi normativlərə tabe olmaları və hüquqi nəticə doğuran qərarların yazılı şəkildə təqdim edilməsi AŞPA tərəfindən formal olaraq daşınmasa da, bu təşkilatın fəaliyyəti çox zaman həmin prinsiplərin qeyri-rəsmi davamı kimi çıxış edir. Bu mənada AŞPA hüquqi mənada publik orqan olmasa da, funksional baxımdan regional beynəlxalq münasibətlərdə normativ qaydaların təşviqində və monitorinqində effektiv hüquqi mexanizm rolunu oynayır.

Avropa Şurası Parlament Assambleyasının (AŞPA) hüquqi statusunu təhlil edərkən onun hüquqi aktlarda nəzərdə tutulan yazılı səlahiyyətlərinin məhdud xarakter daşdığını xüsusilə qeyd etmək

lazımdır. Bu məhdudiyyətlər Avropa Şurasının Nizamnaməsində təsbit olunan hüquq və vəzifələrdən irəli gəlir və Assambleyanın normativ hüquqi aktlara əsaslanaraq icraedici səlahiyyətlər həyata keçirə bilməməsi ilə nəticələnir. AŞPA-nın yurisdiksiyası əsasən tövsiyə, rəy və qətnamə xarakterli sənədlərlə məhdudlaşır. Bu isə onu publik hüquqa malik beynəlxalq təşkilatlardan funksional baxımdan fərqləndirir.

Yurisdiksiya anlayışı, hüquqi doktrinalarda həm ərazi, həm də funksional əsaslarda müəyyən edilir. Müəyyən coğrafi sərhədlər daxilində həyata keçirilən dövlət yurisdiksiyası yalnız həmin dövlətin daxili hüquq sistemində əsaslanıb bilər. Lakin əgər bu fəaliyyət beynəlxalq hüquq sistemində daxil olursa, o zaman bu status artıq milli deyil, qismən federal və ya supramilli xarakter alır. Bu zaman dövlətin səlahiyyətləri beynəlxalq müqavilələr, normativ aktlar və təşkilatların qurucu sənədləri ilə tənzimlənir. Beynəlxalq təşkilatların strukturu və idarəetmə formaları isə adətən konkret milli hüquq sistemləri ilə deyil, onların öz institusional nizamnamələri və beynəlxalq müqavilələrlə müəyyən olunur. Müxtəlif dövlətlərdə ali idarəetmə orqanlarının statusu konstitusiyalar və ya fərmanlarla müəyyən edilsə də, beynəlxalq təşkilatlara münasibətdə bu cür vahid hüquqi sənəd və ya məcəllələşdirilmiş hüquq aktları yoxdur. Beynəlxalq təşkilatların hüquqi statusu və funksional mexanizmləri, onların təsis sənədləri, ikitərəfli və çoxtərəfli sazişlər, habelə beynəlxalq hüququn prinsiplərinə əsaslanan ümumiləşdirilmiş normalar əsasında müəyyən edilir. Bu kontekstdə beynəlxalq təşkilatlar hüququ sahəsində bir neçə əsas sənəd mühüm yer tutur:

Təsis aktları (nizamnamələr) - hər bir beynəlxalq təşkilat təsisçi dövlətlərin qəbul etdiyi müqavilə ilə yaradılır və struktur, orqanlar, səlahiyyətlər, üzvlük, büdcə və digər məsələlər bu sənədlə tənzimlənir;

Universal konvensiyalar - məsələn, 1975-ci il Vyana Konvensiyası (dövlətlərin beynəlxalq təşkilatlarla münasibətlərdə nümayəndəlikləri haqqında) və 1986-cı il Vyana Konvensiyası (dövlətlər və beynəlxalq təşkilatlar arasında müqavilələr hüququ haqqında);

Qərargah sazişləri – beynəlxalq təşkilatla onun yerləşdiyi dövlət arasında bağlanan sazişlər (məsələn, BMT ilə ABŞ arasında 1947-ci il sazişi).

Bu hüquqi çərçivələr müxtəlif beynəlxalq təşkilatların statusunu və onların normativ fəaliyyətinin əsaslarını müəyyən edir. AŞPA kimi təşkilatların hüquqi təbiəti də bu yanaşmalardan irəli gəlir və onların beynəlxalq hüquqda oynadığı rolu funksional, lakin qeyri-məcburi hüquqi təsir sferasında müəyyənləşdirir [11, s. 118].

Avropa Şurası Parlament Assambleyası (AŞPA) 1949-cu ildə təsis edilmiş və Avropada hüququn aliliyini, demokratiya prinsiplərini və insan hüquqlarının təminatını beynəlxalq səviyyədə təşviq etmək məqsədi daşıyan ən mühüm məsləhətçi orqanlardan birinə çevrilmişdir. AŞPA hüquqi baxımdan məcburi qərarlar qəbul etmək səlahiyyətinə malik olmasa da, onun qəbul etdiyi qətnamə və tövsiyələr siyasi baxımdan əhəmiyyətli təsir gücünə malikdir. Bu təsirin institusional qaynağı, onun Avropa Şurasının strukturunda əsas konstitusional elementlərdən biri kimi çıxış etməsidir.

Hüquq elmləri doktoru, professor Əmir Əliyev AŞPA-nın hüquqi statusunu “məsləhət xarakterli səlahiyyətlərə malik, lakin normativ gücə sahib olmayan beynəlxalq parlament qurumu” kimi səciyyələndirir. Onun fikrincə, AŞPA-nın funksional rolu beynəlxalq hüququn “yumşaq hüquq” (soft law) kateqoriyasına uyğun şəkildə qiymətləndirilməlidir. Ə.Əliyev qeyd edir ki, Assambleyanın qəbul etdiyi sənədlər birbaşa hüquqi öhdəlik yaratmasa da, üzv dövlətlər üzərində siyasi və mənəvi təzyiq mexanizmi rolunu oynayır və nəticə etibarilə hüquq sistemlərinin demokratikləşməsinə mühüm töhfə verir [2, s. 212]. Assambleyanın strukturu və hüquqi səlahiyyətləri onun normativ təbiətini müəyyən edir. Parlament Assambleyasının Sədri və vitse-sədrələri, siyasi fraksiyalar, daimi və xüsusi komitələri, Bürosu və katibliyi, onun fəaliyyətdə olan qərarverici və təşəbbüskar orqanlarını təşkil edir. AŞPA, həmçinin Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi (AİHM) hakimlərinin seçilməsi, Avropa Şurasının Baş Katibinin müəyyənləşdirilməsi və seçkilərə beynəlxalq müşahidə missiyalarının göndərilməsi funksiyalarını da yerinə yetirir.

Ə.Əliyevin “İnsan hüquqları” dərslində də vurğulandığı kimi, AŞPA-nın insan hüquqlarının müdafiəsi sahəsində oynadığı rol təkcə hüquqi nəzarət funksiyası ilə deyil, həm də demokratik institusiyaların formalaşması və siyasi islahatların təşviqi baxımından fundamental əhəmiyyət kəsb edir. Onun fikrincə, Assambleyanın qəbul etdiyi qətnamələr və hesabatlar “hüquqi öhdəlik

doğurmayan, lakin beynəlxalq hüququn inkişafında istiqamətverici rol oynayan sənədlər” kimi qiymətləndirilməlidir [3, s. 147-149].

V. AŞPA-nın institusional strukturu və müasir təsir modelləri

Müasir dövrdə AŞPA-nın əhatə etdiyi sahələr təkcə insan hüquqları və qanunun aliliyi ilə məhdudlaşmır; o həm də regional təhlükəsizlik, sosial ədalət, gender bərabərliyi, təhsil, mədəniyyət və ətraf mühitin qorunması kimi mövzularla da aktiv şəkildə məşğul olur. AŞPA, struktur baxımından publik hüquqa malik olmayan bir təşkilat olsa da, onun qəbul etdiyi qərarlar və fəaliyyəti bir çox hallarda milli səviyyədəki publik hakimiyyət orqanlarının hüquqi aktlarından daha geniş beynəlxalq rezonans doğura bilir. Bütün bunlar onu göstərir ki, Avropa Şurası Parlament Assambleyası beynəlxalq hüquq sistemində unikal statusa malikdir: o həm hüquqi baxımdan normativ olmayan, həm də faktiki olaraq hüquqi mexanizm kimi fəaliyyət göstərən bir qurumdur. Ə.Əliyev bu yanaşmanı “qeyri-klassik hüquqi təsir modeli” adlandıraraq vurğulayır ki, AŞPA-nın təsiri onun formal səlahiyyətlərindən daha çox funksional nəticələri ilə ölçülür.

Avropa Şurasının institusional strukturunun əsas komponentlərindən biri olan Parlament Assambleyası (AŞPA), təşkilatın təməlini təşkil edən iki əsas orqandan biri olaraq fəaliyyət göstərir. Hüquqi baxımdan AŞPA qanunverici statusa malik deyil və onun qərarları məsləhət xarakteri daşıyır, buna görə də normativ məcburiyyət yaratmır. Bu status, Assambleyanın Avropa Şurası Nizamnaməsinin hüquqi doktrinasına uyğun olaraq məsləhətçi və təşəbbüsverici orqan funksiyasını yerinə yetirməsi ilə müəyyən edilir. AŞPA üzv dövlətlərin milli parlamentlərindən təyin olunan nümayəndələrdən ibarətdir və bu nümayəndə heyətləri ölkənin siyasi spektrini hökumət və müxalifət daxil olmaqla təmsil etməlidirlər. Nümayəndələrin sayı ölkənin əhalisinin miqyasına uyğun müəyyən olunur. Məsələn, Almaniya, Böyük Britaniya, İtaliya və Rusiya Federasiyası - 18, İspaniya və Ukrayna - 12, Yunanıstan və Belçika - 7, Azərbaycan - 6, Moldova - 5 nümayəndə ilə təmsil olunur. Bu kvotalar təmsilçilik prinsipi əsasında müəyyənləşdirilir və Avropa Şurası çərçivəsində hüquqi bərabərlik və ədalətli iştirak mexanizmini təmin edir [2, s. 137]. AŞPA-nın strukturunda Nazirlər Komitəsi ilə qarşılıqlı əməkdaşlıq xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Komitənin bəzi qərarları hüquqi baxımdan məcburidir, lakin AŞPA-nın funksiyası daha çox tövsiyəverici, monitorinq və hesabat təqdim etməyə yönəlkdir. Assambleya il ərzində Strasburqda üç dəfə plenar iclaslar keçirir, burada müxtəlif hüquqi və siyasi mövzular üzrə debatlar təşkil olunur və Nazirlər Komitəsinə, habelə üzv dövlətlərin hökumətlərinə tövsiyələr təqdim edilir. Bundan əlavə, Assambleya Avropa Şurasının Baş Katibini və Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin (AİHM) hakimlərini seçmək funksiyasını yerinə yetirir.

Avropa Şurası Parlament Assambleyası (AŞPA) müasir dövrdə fəaliyyət göstərən əsas beynəlxalq parlamentar orqanlardan biri kimi çıxış edir. Onun hüquqi statusu və institusional strukturu, yalnız Avropa məkanında deyil, eyni zamanda ümumbəşəri hüquqi dəyərlər sistemində mühüm yer tutur. Assambleya termini (fr. assemblée) hüquqi qərarların qəbul olunduğu, dövlətlərarası təmsilçiliyin həyata keçirildiyi institusional məkan olaraq tanınır. Bu mənada AŞPA öz fəaliyyətində geniş mandatlı hüquqi və siyasi vəzifələri həyata keçirən beynəlxalq təşkilatın əsas parlamentar qoludur.

AŞPA-nın hüquqi mahiyyətini anlamaq üçün onun tarixi genezisinə nəzər salmaq zəruridir. İkinci Dünya Müharibəsi XX əsrin beynəlxalq münasibətlər sistemində dərin sarsıntılar, siyasi və sosial böhranlar yaratmış və insan hüquqları ideyasının yenidən beynəlxalq gündəliyə çıxmasına səbəb olmuşdur. Hələ müharibələrdən əvvəl maarifçi Jan Jak Russo qeyd edirdi ki, müharibələr insanlar arasındakı münasibətləri deyil, dövlətlərarası hüquqi münasibətləri ifadə edir. Müharibə dövrlərində belə, insan hüquqlarının qorunması ilə bağlı təşəbbüslərin və hüquqi təcrübələrin mövcudluğu, bu sahədə beynəlxalq hüquqşünasların fəaliyyətini gücləndirmiş, hüquqi neytrallıq, müharibə immuniteti və adət hüququ kimi anlayışların beynəlxalq hüquqa daxil olmasına şərait yaratmışdır [9, s. 74-75].

Avropa hüquqşünasları, məsələn, fransız hüquq nəzəriyyəçisi Rene Kassen qeyd edir ki, AŞPA-nın təşkili, yalnız konstitusion müdafiə ilə kifayətlənməməli, beynəlxalq hüquqi institutlar və prosedurlar vasitəsilə təmin edilməlidir. Kassenin fikrincə, Assambleya Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyası çərçivəsində formalaşan hüquqi mexanizmlərin təkmilləşdirilməsi üçün əsas platformalardan biridir [7, s. 158-161].

Eyni zamanda, alman hüquqşünası Theodor Meron qeyd edir ki, AŞPA-nın institusional fəaliyyəti yalnız hüquqi təkliflərin verilməsi ilə məhdudlaşmır, bu orqan həm də üzv dövlətlərdə insan hüquqları sahəsində hüquqi praktikaların monitorinqini və qiymətləndirilməsini həyata keçirir. Onun fikrincə, beynəlxalq hüquqi əməkdaşlığın möhkəmləndirilməsi üçün AŞPA-nın fəaliyyəti əvəzsizdir [13, s. 102-105].

İtaliyalı hüquqşünas, beynəlxalq cinayət hüququ üzrə tanınmış ekspert və sabiq Yuqoslaviya üzrə Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin ilk prezidenti Antonio Cassese, beynəlxalq hüququn inkişafında Avropa Şurası Parlament Assambleyasının rolunu yüksək qiymətləndirən aparıcı tədqiqatçılardan biri kimi çıxış etmişdir. O, AŞPA-nın funksiyalarını yalnız simvolik və tövsiyəverici orqan kimi deyil, həm də Avropada və qlobal miqyasda insan hüquqlarının effektiv müdafiəsinin institusional dayağı kimi qiymətləndirmişdir. Casseseyə görə, AŞPA-nın hüquqi təsiri əsasən aşağıdakı istiqamətlərdə özünü göstərir:

- Normativ gücün formalaşması - AŞPA-nın qəbul etdiyi qətnamələr və tövsiyələr hüquqi cəhətdən məcburi xarakter daşmadığı halda, onların "soft law" (yumşaq hüquq) təsiri beynəlxalq və milli hüquq sistemlərində presedent yaradan əhəmiyyətə malikdir. Cassese bu məsələni belə izah edir: "Assambleyanın siyasi təsiri hüquqi icbari qüvvədən çox hüquqi istiqamətvericilik gücündə əks olunur" [6, s. 390]. Cassese AŞPA-nın Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin formalaşmasında və onun hüquqi çərçivələrinin hazırlanmasında "konseptual katalizator" rolunu vurğulamışdır. Onun fikrincə, AŞPA-nın normativ təşəbbüsləri olmadan Konvensiyanın bu qədər geniş şəkildə tətbiq edilməsi və dinamik təsiri mümkün olmazdı. Cassese AŞPA-nın siyasi nəzarət və monitorinq fəaliyyətini beynəlxalq hüququn "qarşısının alınması və cavabdehlik mexanizmlərinin" tərkib hissəsi kimi izah edərək belə yazırdı: "Assambleya bu gün dünyada azsaylı orqanlardan biridir ki, sistematik və prosedur qaydalar çərçivəsində insan hüquqlarının pozulması hallarını araşdırır və üzv dövlətlərə hüquqi əsaslı tövsiyələr verir" [6, s. 392-393]. O həmçinin qeyd edir ki, AŞPA-nın fəaliyyət modeli digər beynəlxalq və regional təşkilatlar, o cümlədən Afrika Birliyi və Amerika Dövlətləri Təşkilatı üçün hüquqi və institusional model rolunu oynayıb. Onun sözləri ilə: "Avropa təcrübəsi qlobal konstitusionalizm baxımından təqlid edilməyə dəyər bir nümunədir" [6, s. 395].

Amerikalı hüquqşünas və BMT-nin sabiq xüsusi məruzəçisi Filip Alston (*Philip Alston*) insan hüquqları sahəsində beynəlxalq nəzarət mexanizmlərinin effektivliyini təhlil edərkən Avropa Şurası Parlament Assambleyasını (AŞPA) mühüm parlament nəzarəti və hüquqi hesabatlılıq institutu kimi xarakterizə edir. O, AŞPA-nın fəaliyyətini yalnız məsləhətverici mexanizm kimi deyil, hüquq pozuntularına qarşı preventiv tədbirlərin hüquqi baza daşıyıcısı kimi dəyərləndirir. Alstonun fikrincə, "Avropa Şurası Parlament Assambleyası, insan hüquqları ilə bağlı hesabatların hazırlanması və dövlətlərə ünvanlanan tövsiyələrin verilməsi funksiyaları sayəsində, bir çox hallarda hüquqi və siyasi məsuliyyətin yaranmasına səbəb olur. Bu funksiyalar, yalnız müzakirə səviyyəsində qalmayıb, real hüquqi və institusional dəyişikliklərin başlanğıc nöqtəsinə çevrilir" [1, s. 2-4]. Alston bildirir ki, AŞPA-nın hazırladığı insan hüquqları hesabatları sırf faktoloji sənəd olmaqla yanaşı, hüquq pozuntularının sistematik şəkildə təhlilinə, səbəblərinin hüquqi qiymətləndirilməsinə və hüquqi tövsiyələrin formalaşdırılmasına xidmət edir. "Assambleyanın hesabatları hüquq pozuntularının təsadüfi deyil, struktur problemlərlə əlaqəli olduğunu göstərən əsas mexanizmdir və bu baxımdan ciddi siyasi nəticələr doğura bilər" [1, s. 5]. Alstonun fikrincə, AŞPA-nın tövsiyələri üzv dövlətlərin beynəlxalq öhdəliklərinə uyğun davranmaları üçün qeyri-məcburi olsa da, güclü hüquqi presedent yaradan sənədlərdir. Bu sənədlər çox zaman milli qanunvericiliklərə transformasiya edilir və bu yolla insan hüquqlarının qorunması üzrə tədbirlər institusional şəkildə gücləndirilir [1, s. 6-7]. O vurğulayır ki, AŞPA-nın fəaliyyəti yalnız dövlətlərarası münasibətlər səviyyəsində deyil, eyni zamanda ictimai rəyin formalaşmasına təsir göstərən hüquqi rıçaq kimi də çıxış edir. "AŞPA-nın siyasi-hüquqi qiymətləndirmələri və onların mediada əksi, çox zaman üzv dövlətlərin insan hüquqları üzrə daha məsuliyyətli davranış sərgiləməsinə səbəb olur. Bu, xüsusən də seçkiqabağı dövrlərdə müşahidə olunur" [1, s. 8-9]. Ümumiyyətlə, Alstonun tədqiqatları göstərir ki, AŞPA-nın tövsiyə xarakterli sənədləri və hüquqi hesabatları, zamanla dövlətlərin beynəlxalq hüquqa uyğun davranış öhdəliklərinin formalaşmasına təsir edir. O, Assambleyanı demokratik qanunçuluq və hüquqi hesabatlılığın "qeyri-məcburi sanksiya aləti" kimi xarakterizə edir.

Digər bir amerikalı hüquqşünas, beynəlxalq insan hüquqları sahəsində tanınmış ekspert və keçmiş Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin (AİHM) hakimi Tomas Bürqental (*Thomas Buergenthal, 1934-2023*) AŞPA-nın Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi ilə əməkdaşlığını yüksək qiymətləndirmişdir. Onun fikirləri bu iki qurumun qarşılıqlı fəaliyyətinin Avropada insan hüquqları sisteminin institusional inkişafında və hüquqi islahatların təşviqində mühüm rol oynadığını göstərir. Bürqental hesab edir ki, AŞPA sadəcə müşahidəçi və tövsiyə verən qurum olmaqla kifayətlənmir, o, insan hüquqlarının qorunması sahəsində real hüquqi islahatların aparılmasına təkan verən əsas siyasi-hüquqi platformadır. Onun sözlərinə görə, AŞPA-nın qəbul etdiyi qətnamələr və monitorinq mexanizmləri, üzv dövlətlərdə insan hüquqlarına dair qanunvericilikdə dəyişikliklərin edilməsinə səbəb olmuşdur. O qeyd edirdi ki, “Parlament Assambleyasının siyasi çəkisi və hüquqi təsir gücü onun normativ mandatından çox-çox yüksəkdir. O, AİHM-in presedent hüququ ilə yanaşı, üzv dövlətlərə sistemli hüquqi islahatlar həyata keçirmək üçün zəruri siyasi iradə yaradır” [5, s. 783-785]. Bürqental AŞPA-nın hakimlərin seçilməsi prosedurundakı rolunu xüsusi vurğulayır. O bildirir ki, bu prosedur sadəcə formal bir mexanizm deyil, əksinə AİHM-in müstəqil, yüksək ixtisaslı və gender baxımından balanslaşdırılmış heyətlə təmin olunmasının qarantıdır: “AŞPA-nın həyata keçirdiyi seçim prosesi, Məhkəmənin legitimliyi və ictimai etimadı baxımından əsas sütunlardan biridir. Parlament Assambleyasının peşəkar və obyektiv qiymətləndirməsi olmasaydı, AİHM bugünkü nüfuzunu qazana bilməzdi” [4, s. 159-161]. Onun fikrincə, AŞPA AİHM-in qərarlarının icrasına ictimai və siyasi nəzarətin təmin olunmasında əsas mexanizmlərdən biridir. O qeyd edir ki, məhz AŞPA-nın tövsiyələri və monitorinq hesabatları nəticəsində bir çox üzv dövlətlər AİHM qərarlarını vaxtında və tam şəkildə icra etməyə məcbur olmuşdur. O həmçinin AŞPA-nı insan hüquqları sistemində strateji bir aktor kimi qiymətləndirir. Onun fikrincə, AŞPA normativ gücə malik olmasa da, onun siyasi təsiri sayəsində insan hüquqlarının qorunmasında konkret nəticələr əldə edilir, AŞPA və AİHM-in komplementar fəaliyyəti sayəsində Avropada hüquqi islahatlar və müstəqil məhkəmə institutları inkişaf etdirilmişdir və bu əməkdaşlıq modeli digər beynəlxalq təşkilatlar üçün də nümunə təşkil edə bilər. Düşünürəm ki, Bürqentalın fikirləri AŞPA-nın beynəlxalq hüquqi sistemdə yeri və əhəmiyyətini anlamaq üçün mühüm mənbələrdən biridir.

Britaniyalı hüquqşünas və beynəlxalq hüquq üzrə tanınmış ekspert, xanım Kristina Çinkin (*Christine Chinkin*) AŞPA-nın qadın hüquqları və gender bərabərliyi sahəsindəki təşəbbüslərini yüksək qiymətləndirmişdir [8, s. 18-22]. O, AŞPA-nın bu sahədəki fəaliyyətinin beynəlxalq standartların formalaşmasına əhəmiyyətli töhfə verdiyini vurğulamışdır. K.Çinkin, qadın hüquqları və gender bərabərliyi məsələlərində beynəlxalq hüququn inkişafına əhəmiyyətli töhfələr vermişdir. O, Avropa Şurası Parlament Assambleyasının bu sahədəki təşəbbüslərini alqışlayaraq onların beynəlxalq standartların formalaşmasına təsirini qeyd etmişdir [8, s. 37-41]. Çinkin, AŞPA-nın qadın hüquqları və gender bərabərliyi sahəsindəki fəaliyyətini aşağıdakı aspektlərdə qiymətləndirmişdir:

- Normativ çərçivənin gücləndirilməsi: AŞPA-nın qəbul etdiyi qətnamə və tövsiyələr, qadın hüquqları və gender bərabərliyi sahəsində beynəlxalq hüquqi çərçivənin gücləndirilməsinə xidmət edir. Bu sənədlər, üzv dövlətlər üçün hüquqi və siyasi istiqamətlər müəyyən edərək gender əsaslı ayrı-seçkiliyin aradan qaldırılmasına töhfə verir.

- İstanbul Konvensiyasının hazırlanması: Çinkin, Avropa Şurasının Qadınlara qarşı Zorakılıq və Məişət Zorakılığına qarşı Mübarizə üzrə Konvensiyasının (İstanbul Konvensiyası) hazırlanmasında elmi məsləhətçi kimi iştirak etmişdir. Bu konvensiya, qadınlara qarşı zorakılığın qarşısının alınması və qurbanların müdafiəsi sahəsində beynəlxalq standartların müəyyən edilməsində mühüm rol oynamışdır.

- Qadınlara Sülh və Təhlükəsizlik sahəsində rolu: Çinkin, qadınlara sülh və təhlükəsizlik sahəsində iştirakının artırılmasının vacibliyini vurğulamışdır. O, BMT Təhlükəsizlik Şurasının 1325 sayılı qətnaməsinin həyata keçirilməsində AŞPA-nın təşəbbüslərinin əhəmiyyətini qeyd etmişdir. Bu qətnamə, qadınlara sülh proseslərində iştirakını və münafiqə zamanı onların müdafiəsini təmin etməyə yönəlmişdir.

- Gender bərabərliyinin təşviqi: Çinkin, AŞPA-nın gender bərabərliyinin təşviqi sahəsindəki fəaliyyətini alqışlayaraq bu təşəbbüslərin beynəlxalq hüquqda qadın hüquqlarının qorunmasına və gender əsaslı ayrı-seçkiliyin aradan qaldırılmasına töhfə verdiyini bildirmişdir [8, s. 64-66].

Çinkinin fikirlərinə əsasən, Avropa Şurası Parlament Assambleyasının qadın hüquqları və gender bərabərliyi sahəsindəki təşəbbüsləri, beynəlxalq hüququn inkişafına və qadınların hüquqlarının qorunmasına əhəmiyyətli töhfələr vermişdir. AŞPA-nın bu sahədəki fəaliyyəti, beynəlxalq standartların formalaşmasına və üzv dövlətlərdə gender bərabərliyinin təmin edilməsinə yönəlmişdir.

VI. Nəticə

Avropa Şurası Parlament Assambleyasının (AŞPA) hüquqi statusunun və onun insan hüquqlarının müdafiəsindəki rolunun kompleks təhlili göstərir ki, bu qurum müasir beynəlxalq hüquq sistemində özünəməxsus və strateji mövqeyə malikdir. AŞPA, hüquqi baxımdan məcburi qərarlar qəbul etmək səlahiyyətinə malik olmasa da, onun normativ tövsiyələri, qətnamələri və hesabatları üzv dövlətlərdə ciddi hüquqi və siyasi dəyişikliklərə səbəb ola bilər. “Yumşaq hüquq” (soft law) yanaşması çərçivəsində bu sənədlər, xüsusilə insan hüquqları, demokratiya və hüququn aliliyi sahələrində normativ presedentlər və beynəlxalq standartların formalaşmasına töhfə verir. Tədqiqatın nəticələri onu da göstərir ki, AŞPA-nın təsiri yalnız institusional səlahiyyətlərə deyil, eyni zamanda onun funksional fəallığına, beynəlxalq hüquqi və siyasi müstəvidə yaratdığı etimad və nüfuza əsaslanır. Ə.Əliyev, A. Cassese, F.Alston, T.Bürqental və K.Çinkin kimi tanınmış hüquqsünasların fikirləri əsasında aparılan təhlillər AŞPA-nın hüquqi və ictimai rolunun təkcə Avropa məkanında deyil, qlobal səviyyədə də əhəmiyyətli olduğunu sübut edir. Onların araşdırmalarında vurğulandığı kimi, AŞPA-nın siyasi monitorinqi, insan hüquqları sahəsində hesabatlılıq və hüquqi qiymətləndirmə funksiyası, milli hüquq sistemlərinin təkmilləşdirilməsinə real təsir göstərir.

Bu məqalədə AŞPA-nın həm hüquqi struktur baxımından, həm də fəaliyyətinin məzmun və forması kontekstində apardığı fəaliyyətin beynəlxalq hüququn inkişafına verdiyi töhfələr konkret faktlar və elmi baxışlar əsasında əsaslandırılmışdır. Həmçinin vurğulanmışdır ki, AŞPA-nın məsləhətçi statusuna baxmayaraq, onun qərarları beynəlxalq ictimaiyyətin mövqeyinə təsir göstərməklə dövlətlər üzərində siyasi və mənəvi təzyiq yaradır və hüquqi dəyişikliklərə zəmin yaradır.

Ümumilikdə, AŞPA-nın hüquqi statusunun araşdırılması göstərir ki, bu qurum insan hüquqlarının müdafiəsi, demokratik nəzarət və hüquqi islahatların təşviqi sahəsində beynəlxalq hüququn institusional və normativ əsaslarının formalaşmasında mühüm aktor kimi çıxış edir. Onun fəaliyyəti Azərbaycanın da daxil olduğu dövlətlər üçün beynəlxalq hüquq sistemində fəal iştirak, hüquqi islahatların təşviqi və insan hüquqları sahəsində mütərəqqi standartların tətbiqi baxımından xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Bu fikirləri yekunlaşdıraraq demək olar ki, AŞPA beynəlxalq hüququn institusional təkmilləşdirilməsi baxımından strateji əhəmiyyətə malikdir. Onun hüquqi missiyası yalnız Avropa məkanında deyil, ümumdünya miqyasında insan hüquqlarının təşviqi və qorunması baxımından nümunəvi rol oynayır.

REFERENCES (ƏDƏBİYYAT):

1. Alston P. *The Role of Parliaments in the Promotion and Protection of Human Rights*. Human Rights Quarterly, Vol. 29, No. 1 (2007).
2. Aliyev A. *European Law*. Baku: Legal Literature Publishing, 2014 (in Azerbaijani / Əliyev Ə. *Avropa hüququ*. Bakı: Hüquq ədəbiyyatı, 2014).
3. Aliyev A. *Human Rights*. Baku: Legal Literature Publishing, 2013 (in Azerbaijani / Əliyev Ə. *İnsan hüquqları*. Bakı: Hüquq ədəbiyyatı, 2013).
4. Buergenthal T. *Reflections on the European Court of Human Rights and the Role of Parliamentarians*. European Human Rights Law Review, 2007, No. 2.
5. Buergenthal T. *The Evolving International Human Rights System*. American Journal of International Law, Vol. 100, No. 4, 2006.
6. Cassese A. *International Law*. Oxford University Press, 2005.
7. Cassin R. *The Universal Declaration and the Implementation of Human Rights*. Revue internationale de droit comparé, 1951.
8. Chinkin C.M. *Gender Mainstreaming in Legal and Constitutional Affairs: A Reference Manual for Governments and Other Stakeholders*. London: Commonwealth Secretariat, 2001.
9. David R. *The Major Legal Systems of the Contemporary World*. Paris: Dalloz, 1964.

10. Henkin L., Numan G.L., Orentlicher D.F., Libron D.V. *Human Rights*. Translation. Baku, 2018 (in Azerbaijani / *Henkin L., Numan G.L., Orentlicher D.F., Libron D.V. İnsan hüquqları. Tərcümə. Bakı, 2018*).
11. Huseynov L.H. *International Law*. Baku: Qanun Publishing, 2012 (in Azerbaijani / *Hüseynov L.H. Beynəlxalq hüquq. Bakı: Qanun Nəşriyyatı, 2012*).
12. Knapp V. *Law and Legal Science*. Prague: Orbis, 1963 (in Czech / *Knapp V. Právo a právní věda. Praha: Orbis, 1963*).
13. Meron T. *Human Rights and Humanitarian Norms as Customary Law*. Oxford University Press, 1989.

THE LEGAL STATUS OF THE PARLIAMENTARY ASSEMBLY OF THE COUNCIL OF EUROPE AND ITS ROLE IN THE PROTECTION OF HUMAN RIGHTS

KARAMAT GANBAROV¹

Abstract

This article provides a systematic analysis of the legal status of the Parliamentary Assembly of the Council of Europe (PACE) and its role in the protection of human rights within the context of contemporary developments in international law. The primary aim of the study is to define the legal and institutional nature of PACE and to substantiate its functional significance in promoting and safeguarding human rights both within the European legal system and on a global scale. The relevance of the topic is rooted in the increasing normative influence and political legitimacy of international parliamentary institutions, particularly PACE, in an era of transformation in international law. Through democratic oversight and legislative initiatives undertaken by members representing national parliaments, PACE has expanded its capacity to impact the evolution of legal systems. Special attention is given to the role of the Assembly in integrating developing countries into the principles of the rule of law and democratic governance. The scientific novelty of the research lies in its analysis of PACE's legal status not only from institutional and procedural perspectives but also through the lens of legal philosophy. The author compares PACE's human rights protection efforts with traditional approaches within civil law systems, identifying the Assembly's contribution to the development of a universal legal framework. The legal authority and normative role of PACE's recommendations and resolutions are substantiated through a comprehensive legal-theoretical framework. The importance of the study is that PACE's influence extends beyond the European region, with its documents and legal approaches impacting global legal systems, particularly in the context of human rights protection in accordance with international standards. In addition to analyzing PACE's normative-legal mechanisms, the study reveals the practical and theoretical foundations of its legislative and partially executive functions. This approach highlights the need for a renewed definition of PACE's legal status among the subjects of international law. Drawing on the scholarly views of renowned legal experts such as Antonio Cassese, Philip Alston, Christine Chinkin, Thomas Buergenthal, Latif Huseynov, and Amir Aliyev, the article emphasizes PACE's contribution to the development of the rule of law and human rights in Europe. The study aims to enhance the effectiveness of human rights mechanisms in the context of cooperation between PACE and the European Court of Human Rights, and it represents a theoretically and practically valuable resource for both legal scholars and international decision-making bodies.

Keywords: *Parliamentary Assembly of the Council of Europe, legal status, human rights, international law, democratic oversight, normative acts, legal philosophy, Roman law, institutional structure, European Court of Human Rights.*

---

¹ PhD Student in Law / Department of Law, Academy of Public Administration under the President of the Republic of Azerbaijan / email: karamat.ganbarov@dia.edu.az

ПРАВОВОЙ СТАТУС ПАРЛАМЕНТСКОЙ АССАМБЛЕИ СОВЕТА ЕВРОПЫ И ЕЁ РОЛЬ В ЗАЩИТЕ ПРАВ ЧЕЛОВЕКА

КАРАМАТ ГАНБАРОВ¹

Abstract

В статье системно анализируется правовой статус Парламентской Ассамблеи Совета Европы (ПАСЕ) и её роль в защите прав человека на фоне современных тенденций развития международного права. Основная цель исследования — определить юридико-институциональную сущность ПАСЕ и обосновать её функциональное значение в продвижении и защите прав человека как в европейской правовой системе, так и в глобальном масштабе. Актуальность темы обусловлена усиливающимся нормативно-правовым влиянием и политической легитимностью международных парламентских институтов, в частности ПАСЕ, в условиях трансформации международного права. Демократический контроль и законодательные инициативы, осуществляемые через представителей национальных парламентов, расширяют возможности ПАСЕ воздействовать на эволюцию правовых систем государств. Особое внимание в работе уделено роли ПАСЕ в интеграции развивающихся стран в принципы правового государства и демократического управления. Научная новизна исследования заключается в том, что правовой статус ПАСЕ рассматривается не только на институциональном и процедурном уровнях, но и с позиций философии права. Деятельность ПАСЕ в области защиты прав и свобод человека сопоставляется с традиционными подходами в системе гражданского права, выявляются её вклад и значение для универсальной правовой системы. Правовая сила и нормативная роль рекомендаций и резолюций ПАСЕ обоснованы с использованием широкого теоретико-правового анализа. Значение исследования определяется тем, что деятельность ПАСЕ выходит за рамки европейского пространства, а её документы и правовые подходы оказывают влияние на глобальные правовые системы, особенно в аспекте защиты прав человека в соответствии с международными стандартами. Наряду с анализом нормативно-правовых механизмов ПАСЕ, автор раскрывает как законодательные, так и частично исполнительные функции Ассамблеи. Такой подход указывает на необходимость новой дефиниции правового статуса ПАСЕ среди субъектов международного права. В исследовании на основе научных взглядов таких авторитетных правоведов, как Антонио Кассезе, Филип Алстон, Кристина Чинкин, Томас Бюргенталь, Латиф Гусейнов и Амир Алиев, раскрывается вклад ПАСЕ в укрепление верховенства права и развитие прав человека в Европе. Работа направлена на повышение эффективности механизмов защиты прав человека в контексте взаимодействия между ПАСЕ и Европейским судом по правам человека, и представляет собой теоретически и практически значимый вклад как для правоведов, так и для субъектов международного права.

Keywords: Парламентская Ассамблея Совета Европы, правовой статус, права человека, международное право, демократический контроль, нормативные акты, философия права, римское право, институциональная структура, Европейский суд по правам человека.

Məqalənin redaksiyaya daxil olma tarixi: 21.05.2025

Çapa qəbul tarixi: 17.09.2025

---

¹ Диссертант / кафедры Права Академии Государственного Управления при Президенте Азербайджанской Республики / email: karamat.ganbarov@dia.edu.az